

5. Официальный сайт Общественной партии «Пора».- [Электронный ресурс].-Режимдоступа: <http://pora.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2505&Itemid=155>, 25.04.2011
6. Анциферова Н.А., Арцыбашева Ю.Ю. Молодежные организации как элемент молодежной политики в Украине.- [Электронный ресурс].- Режимдоступа: <http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2010/Politologia/64856.doc.htm>, 11.02.2011
7. Официальный сайт Донецкой областной организации «Союза молодежи регионов Украины» [Электронный ресурс].- Режим доступа: <[http:// smru.org.ua/](http://smru.org.ua/)>, 08.02.2011
8. Официальный сайт Всеукраинской молодежной организации «Молодий рух».- [Электронный ресурс].-Режим доступа: <<http://www.mr.org.ua/about.php?ar=2>>, 20.04.2011
9. Официальный сайт Всеукраинской молодежной организации «Батьківщина молода».- [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://bm.org.ua/article/show/alias/about/article_id/22>, 26.04.2011
10. Официальный сайт Общественной молодежной организации «Русский донбасс».- [Электронный ресурс].-Режим доступа: <<http://russ-don.clan.su/index/0-2>>, 22.04.2011
11. Официальный сайт Донецкой обласной молодежной организации «Поштовх».- [Электронный ресурс].-Режим доступа: <<http://poshtovh.org.ua/plugin/about.php>>, 25.04.2011
12. Официальный сайт Всеукраинской молодежной организации «Студентська платформа».- [Электронный ресурс].- Режим доступа: <<http://www.studplatforma.com.ua/about/>>, 19.03.2011
13. Официальный сайт Державного комітету статистики України .- [Электронный ресурс].- Режим доступа: www.ukrstat.gov.ua, 12.03.2011
14. Камышанов В.И.. Зарубежные молодежные организации, / В.И. Камышанов, М.О. Литовская – М.: Молодая Гвардия, 1989г – 494 с.

УДК 94:396(477)(091)

ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНИЙ РУХ У МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ ДОНБАСУ: МЕЖА ХІХ-ХХ СТ.

Д. О. Заярна, С. М. Нестерцова

Резюме. У роботі при використанні різних методів (у т.ч. дедукції та індукції, аналізу та синтезу, історико-порівняльного, хронологічного, статистичного та ін.) на фоні загальноукраїнських тенденцій простежено особливості становлення фізкультурно-спортивного руху у містах Донбасу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Досліджена роль спортивних гуртків та окремих особистостей; виділено специфічні ознаки розвитку окремих видів спорту, зокрема футболу, легкої та важкої атлетики тощо. Певна увага приділена проблемі фізичного виховання у міських навчальних закладах Донбасу в дорадянський період.

Ключові слова: місто, Донбас, спортивний рух

Протягом останнього десятиліття спостерігається посилена зацікавленість учених до дорадянського минулого нашої країни. Завдяки цьому сучасна українська наука впевнено веде нові напрями досліджень, до числа яких відноситься історія фізичної культури та спорту, що є невід'ємною частиною загальнолюдської культури. За рівнем розвитку фізкультури та спорту можна значною мірою судити про те, якого рівня досягло суспільство, наскільки високим є його економічний статус, які в ньому переважають настрої. Проте, незважаючи на значні успіхи в дослідженні цієї теми, слід зазначити, що спортивна тематика залишається найменш вивченою складовою культурного життя України. Подальшого дослідження потребує історія розвитку окремих спортивних організацій, характеристика регіональних особливостей у становленні спорту, вивчення різних аспектів розвитку фізкультури у містах. Однією із таких проблем – історії фізкультурно-спортивного руху у міському середовищі Донбасу (на межі ХІХ-ХХ ст.) - і присвячена подана стаття.

Обрана тема майже не знайшла свого висвітлення в історіографії. Лише окремі її аспекти перебували в полі зору дослідників. Зокрема, загальні тенденції становлення та розвитку спорту наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. в Україні розглянуті у сучасних навчальних посібниках: українських авторів Е. Дорошенка, Л. Погапової, С. Філя, О. Худолія, Г. Малка [1], російських авторів Г. Деметра, Б. Голощапова [2]. Цікавою є робота О. Ляха-Приходька, присвячена історії українського сокільського гімнастичного руху в межах Російської імперії на початку ХХ ст., в якій показані особливості його становлення, методи поширення, вплив на місцеве населення тощо [3].

Останнім часом з'явилося й декілька робіт з історії розвитку фізкультурно-спортивного руху в Донбасі на межі ХІХ-ХХ ст. Зокрема певна інформація щодо розвитку фізичного виховання і спорту в навчальних закладах у містах регіону в дорадянську добу міститься у роботах В. Вербицького народу [4]. Інший дослідник Р. Мармазов простежив тенденції розвитку фізичної культури в регіоні, історію становлення окремих видів спорту та їх вплив на населення [5]. Певну увагу на становлення спорту в дорадянську добу звернув О. Гальченко, який визначив роль іноземців у цьому процесі, простежив динаміку створення спортивних організацій у регіоні тощо [6]. Історії розвитку окремих видів спорту у дорадянському Донбасі присвятили свої роботи Р. Стуканов, І. Поберій, А. Бабешко та ін. [7]. Між тим досі немає окремого закінченого дослідження щодо розвитку фізкультурно-спортивного руху в Донбасі на межі ХІХ-ХХ ст., в основу якого було б покладено урбаністичний підхід. Дослідниками майже не розглянута роль міст у становленні спорту в регіоні,

не визначені специфічні риси міської фізичної культури та спорту, що актуалізує спробу їх дослідження у межах поданої роботи.

Таблиця 1 [9]

Міські спортивні об'єднання Донбасу (1896-1917 рр.)

	Назва спортивного об'єднання	Місце знаходження	Роки існування
	«Гурток слов'янських самокатників»	Слов'янськ	16.07.1896-1898
	«Представництво Санкт-Петербурзького велосипедного т-ва	Слов'янськ	1898 - ?
	Сокільська організація	Слов'янськ	1909, 1910
	Слов'янське т-во для культурного проведення часу	Слов'янськ	11.1911 - ?
	Спортивне т-во «Фенікс»	Слов'янськ	1917 - ?
	«Т-во велосипедних любителів»	Маріуполь	1906, 1907
	Т-во мисливства «Спорт»	Маріуполь	15.04.1909
	«Т-во любителів шахової гри»	Маріуполь	
	Спортивний гурток (Лукин)	Маріуполь	1911-?
0	Відділ фізичного розвитку «Санітас»	Маріуполь	1914
1	Арена фізичного розвитку	Маріуполь	
2	Яхт-клуб	Маріуполь	Між 1913 та 1915 рр.
3	Сокільська організація	Бахмут	1911-?
4	Футбольний гурток	Бахмут	1911
5	Бахмутський гурток любителів спорту (БГЛС)	Бахмут	1912-1914
6	Т-во фізичного розвитку (бувчий БГЛС)	Бахмут	1914
7	Єврейська Спортивно-Гімнастична Спілка «Маккабі»	Бахмут	Не пізніше 1917 р.
8	Луганське т-во велосипедистів	Луганськ	Не пізніше 1898 р.
9	«Т-во розумних розваг»	Луганськ	1908-1917
0	«Т-во мисливства»	Луганськ	

Отже, **мета роботи** – на фоні загальноукраїнських тенденцій простежити особливості становлення фізкультурно-спортивного руху у містах Донбасу наприкінці XIX – на початку XX ст. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні наукові завдання:

- 1) простежити умови розвитку фізичної культури та спорту в Україні в дорадянську добу та особливості у містах Донбасу;
- 2) дослідити роль спортивних товариств та окремих особистостей у становленні різних видів спорту;
- 3) окреслити проблему фізичного виховання у міських навчальних закладах Донбасу на межі XIX-XX ст.

Кінець XIX – початок XX ст. став переломним в історії фізичної культури та спорту. Якраз у цей час у зв'язку з глибокими змінами в соціально-економічному розвитку суспільства (зростання промисловості та міст, вагомим зрушенням в соціальній структурі), спостерігається становлення чіткої системи фізичного виховання (перш за все, в армії та учбових закладах). Фізична культура стає суттєвим елементом соціального життя народу [8]. Наслідком економічного підйому у Російській імперії в цілому та в Донбасі, зокрема, виявилася активізація інтересу народних мас до різноманітних видів творчих та спортивних об'єднань що знайшло відгук у виникненні та подальшому збільшенні спортивних організацій і товариств.

Так, у містах Донбасу на межі XIX-XX ст. діяло бл. 20 спортивних товариств та клубів різного спрямування, що яскраво відбиває подана нижче таблиця.

Подана таблиця говорить про розмаїття видів спорту, що розвивалися в цей час у містах Донбасу – футбол, гімнастика, велосипедний спорт, шахова гра тощо. Разом з тим з таблиці випливає, що в основному діяльність спортивних товариств припала на 1910-ті рр., що можна пояснити впливом на цей процес революційних дій, унаслідок яких змінилася уява та орієнтири представників різних класів. Так, якщо спочатку до процесу фізичного розвитку долучилися переважно представники пануючого класу (дворяни, міщани,

купці), а також іноземні громадяни та інтелігенція, то вже з 1910-х рр. фізкультурно-спортивний рух суттєво демократизувався за рахунок робітництва та селян [10]. Залучення у сферу «культурного життя» тих верств, які раніше були від них відділеними становими бар'єрами, призводить до радикальних змін у масовій свідомості. Передусім, відбувається зміна ставлення до фізичних вправ, оформлюються й правові норми. Традиція поступається місцем розгалуженому законодавству, що регламентує спорт і фізичну культуру. Виникають численні положення, інструкції, поради, постанови, устави та інші документи, які фіксують сферу фізичної культури, як повністю самостійний елемент суспільного організму.

Специфіка становлення спорту в Донбасі полягає в тому, що першим сформувався гурток любителів велосипедної їзди. У той самий час, в інших регіонах країни першими були атлетичні, гімнастичні чи футбольні гуртки [11]. Зокрема, дослідник Л. Вострокнутов, стверджує, що у другій половині XIX ст. першим в Україні оформлюється самодіяльний спортивно-гімнастичний рух, який знайшов своє виявлення в діяльності різноманітних товариств [12].

У Донбасі перший гурток велосипедистів виник 16 липня 1896 р. у Слов'янську, коли був затверджений устав «Гуртка слов'янських самокатників» на чолі з В. Безпальчевим [13]. Великою популярністю велосипедний спорт користувався у Юзівці, Дружківці, Маріуполі. Так, у Маріуполі, зокрема, діяв циклодром (велотрек) О. Тернового (окружність – 0, 25 верст) Змагання відбувалися регулярно, причому найвищого рівня, аж до фінальних заїздів за звання чемпіонів Півдня Росії. Періодично маріупольські любителі спорту мали можливість спостерігати й виступи закордонних велосипедистів. Влаштувалися заїзди на 1 та 1,5 версти, стайерські гонки на 5 верст, гонки за мотоциклеткою на 10 верст, фігурна їзда та навіть «паризькі гонки зі стільцями». Любимцями маріупольської публіки були М. Єфимов, Полідуліс, Ф. Карпинський, чемпіон міста 1912 р. [14].

Крім велосипедних заїздів на треку, на початку століття в моду почали входити велопробіги, багатоденні гонки. З представників Донецького регіону у такого роду змагання завоювали популярність маріупольці брати Кечеджі. У травні 1914 р. вони брали участь у пробігу Маріуполь – Севастополь (Маріуполь – Бердянськ – Ногайськ – Мелітополь – Симферополь – Балаклава – Севастополь) [15], а у травні 1915 р. – за маршрутом Маріуполь – Одеса [16]. Усього ж за підрахунками І. Поберія, маріупольські велосипедисти в період з 1911 по 1913 рр. здолали бл. 20 тис. км. [17].

Взагалі на початковому етапі розвитку спорту на українських територіях, що перебували в складі Російської імперії (в т.ч. й у містах Донбасу) його характерною рисою було те, що ряд видів спорту був тісно пов'язаний з самотніми народними видами фізичних вправ та ігор, котрі слугували прекрасною основою для розвитку багатьох видів спорту. До числа останніх передусім можуть бути віднесені боротьба, бокс, плавання тощо. Зокрема початок розвитку любительської спортивної боротьби та важкої атлетики відноситься до 1885 р., коли у Петербурзі зусиллями доктора В. Краєвського було засновано Гурток любителів атлетики [18]. Перші починання у цих спортивних дисциплінах у Донбасі пов'язані з ім'ям інженера Валеріана Дмитровича Данчича, який мав нагоду брати участь у роботі гуртка В.Краєвського.

На початку XX ст. у Донбасі декілька секцій діяло в Юзівці, проте найбільшого успіху досягла саме маріупольська важкоатлетична школа під керівництвом М. Лукина. Переможець VII важкоатлетичного чемпіонату Росії 1903 р., харків'янин Лукин прибув у Маріуполь влітку 1910 р. для роботи на посаді міського судді 3 дільниці [19]. У спортивному світі його ім'я було добре відоме: серед перемог Миколи Олександровича слід відмітити виборене ним звання чемпіона Росії з важкої атлетики у 1903 р. [20]. З 1911 р. на його квартирі збирається для занять спортом місцева молодь. У 1913 р. 34-річний титулярний радник М. Лукин займає друге місце на Всеросійських змаганнях у Санкт-Петербурзі. Тут він також стає членом комітету Всеросійського важкоатлетичного союзу. Завдяки зусиллям Лукина, Маріуполь стає містом «одним из богатейших в России по рекордам в области тяжелой атлетики»: маріупольські атлети М. Ярошук, Я. Царицин, Г. Коротюков, Б.Калмановський, Г. Трепачов отримують визнання спортивної громадськості країни. У 1914 р. завдяки М. Лукину та М. Ярошuku відкривається маріупольський відділ товариства фізичного розвитку «Санітас» [21].

Паралельно з розвитком важкої атлетики набирала силу спортивна боротьба. Часто ці види спорту культивувалися одними й тими ж гуртками. Однією з перших секцій регіону, де займалися боротьбою, був вже згадуваний гурток В. Данчича. Багато відмінних борців займалося у М.Лукина, серед них і відомий Б. Калмановський. Згодом він працював інструктором з боротьби у маріупольській арені фізичного розвитку. Робота бійцівських секцій сприяла виробітці у місцевих уболівальників правильної уяви про спортивну боротьбу, тому поступово циркові чемпіонати починають поступатися за популярністю серйозним змаганням. Спочатку бійцівські змагання доповнювали програму змагань у інших дисциплінах (наприклад, велогонки). У серпні 1913 р. робітники 6 краматорських заводів об'єдналися для проведення змагань, серед яких пропонувався чемпіонат з греко-римської боротьби [22]. Місцем спортивних змагань часто була арена цирку братів Яковенків у Маріуполі, де проходили різного роду бійцівські чемпіонати [23].

Якщо у такого виду спорту, як боротьба у Російській імперії були досить міцні та давні традиції, то про розвиток спортивної гімнастики можна говорити лише починаючи з 1832 р., коли за царської згоди у Санкт-Петербурзі почав проводити заняття відомий шведський гімназист Паулі [24]. На початку правління Миколи II гімнастичні товариства швидко розвивалися, а військовий міністр та міністр просвіти отримали вказівки про введення у школах гімнастики як обов'язкового предмета. Першими у регіоні на заняття гімнастикою перейшли школи Бахмута та Бахмутського повіту [25]. Так, у 1911 р. бл. 100 учнів чоловічих гімназій м. Бахмута були організовані в 1-й народний клас військового ладу й гімнастики [26].

Найбільш популярною у країні була сокільська гімнастична система, котра усіяко підтримувалася Міністерством Народного Просвітництва. Воно проводило гімнастичні сокільські свята учнів, запрошувало досвідчених керівників з-за кордону, постачало цінний інвентар [27]. За думкою О. Ляха-Приходька, влада Російської імперії використовуючи елемент слов'янського руху – сокільську гімнастику, намагалася провадити ідею військово-патріотичного виховання. Разом з тим дослідник говорить про те, що започатково сокільський гімнастичний рух перетворився на громадську організацію, до якої долучалися різні за віком, статтю, соціальним положенням верстви населення [28].

Перші сокільські гімнастичні товариства були створені чехами-службовцями різних підприємств Москви (1883), Петербурга і Тифліса (1900), а в Україні – Києва, Одеси, Ялти, Харкова [29]. У Донбасі ж перша сокільська організація з'явилася у Слов'янську, завдяки зусиллям викладача гімнастики місцевого реального училища Карла Бенеша. У Бахмуті ж першу сокільську організацію переважно склали учні гімназій, реального училища та їх викладачі [30]. Пропагуючи «сокільську» гімнастику, радник реального училища у Бахмуті О. Луценко, зокрема у 1911 р., виїжджав з вихованцям у Царське Село [31]. Ще одним центром розвитку гімнастики у Донбасі став Маріуполь. Тут не пізніше 1909 р. почав заняття за своєю оригінальною системою А. Таушев, представник реальному училищі «Катеринославського атлетичного товариства». Він працював у місцевій гімназії. Інший представник «Катеринославського атлетичного товариства» І. Буковецький викладав гімнастику у міському училищі [32]. Недивно, що ще у 1894 р. у міському саду Маріуполя був влаштований дитячий майданчик, де поруч з гойдалками та «гігантськими шагами» можна було скористатися гімнастичними приладами, м'ячами, воланами, обручами та ін. [33]. Подібні спортивні майданчики в цей час відкриваються й в інших містах Катеринославської губернії, зокрема у Катеринославі, Бахмуті, Павлограді та ін. Для популяризації фізичних вправ, а також для того, щоб підбивати підсумки занять спортом, на майданчиках навесні і восени проходили змагання з футболу, баскетболу, лаун-тенісу, крокету, кеглів і тамбурину.

Крім того, щорічно в цей час на них проводилися гімнастичні свята середніх і нижчих навчальних закладів. У 1913-1914 рр., наприклад, відбулися гімнастичні свята у чоловічих і жіночих гімназіях Маріуполя, Бахмута і Павлограда. Зазвичай святкування проходили урочисто в присутності міського начальства і великої кількості публіки. Програма свят була дуже різноманітною. Учні демонстрували вільні рухи, вправи з рушницями, стройове навчання, фехтування, вправи на гімнастичних снарядах і рухливі ігри, змагалися вихованці і в легкоатлетичних видах спорту. Переможці змагань нагороджувалися призами [34].

Між тим серйозною перешкодою для розвитку фізичного виховання дітей служила відсутність кваліфікованих викладачів. Зокрема П. Лесгафт, прогресивний педагогічний діяч межі XIX-XX ст., щодо розвитку фізичної освіти в Росії зазначав: «Здесь нет ни узаконений, ни центральных учреждений для подготовки лиц, понимающих это, нет оригинальных методов и руководств. Как открытые, так и закрытые школы у нас оставляют физическое образование детей почти без внимания, предоставляя заведование этим делом либо совершенно невежественным лицам, знакомым только с приемами, механически ими усвоенными в какой-либо иностранной школе или у приезжего преподавателя, либо оставляют без всякого внимания физическое развитие ребенка» [35]. Виходячи з подібної ситуації недивно, що наприкінці XIX ст. окремі особи та громадські організації роблять спроби створити короткотривалі курси викладачів, як-то курси П. Лесгафта, О. Залесової, товариства «Богатир», товариства «Сокол» та ін. [36]. Подібний курс для викладачів навчальних закладів за розпорядженням Директора народних училищ в був організований ще 4 червня 1892 р. у Бахмуті, що передбачав заняття з військової гімнастики 5-20 червня під керівництвом викладача Артамонова, слухача курсів гімнастики в Санкт-Петербурзі [37].

Разом з тим на початку XX ст. легкоатлетичні вправи часто розглядалися як допоміжні для підготовки, скажімо, футболістів. Змагання з легкої атлетики відбувалися рідко, як правило, у вигляді доповнень до більш видовищних для уболівальників змагань. Так, у Маріуполі змагання з бігових дисциплін проводилися у програмі велосипедних чемпіонатів [38]. Проте незважаючи на те, що гімнастичний рух характеризувався повільнішими темпами та був незначним за кількісним складом (у порівнянні з розвиненими країнами Західної Європи), зустрічав на своєму шляху чиновницько-бюрократичні перешкоди, на початку XX ст. він мав уже достатньо розвинені форми, що знайшло відображення у правовому урегулюванні його діяльності. Разом з тим, розвиток гімнастики на протязі XIX ст. сприяв зародженню фізичного виховання як складової частини освітнього процесу в школах усіх ступенів [39].

Взагалі на початку XX ст. найбільш популярною спортивною дисципліною в містах Донбасу, як і в цілому в Україні, був футбол. Вперше в Україні він з'явився в Одесі, де ще в 1878 р. англійці організували так званий «Одеський Британський атлетичний клуб», що став першим українським футбольним гуртком [40]. Масове захоплення цією грою у містах Донбасу припадає на період 1910-1913 рр. Саме в цей проміжок часу з'являється цілий ряд гуртків та клубів, де пріоритет віддавався футболу, зокрема у Луганську, Маріуполі тощо. В цей час навіть була створена футбольна ліга першості Донецького басейну, яка проводила розіграші першості між футболістами шахтарського краю [41].

Разом з тим слід відмітити велику роль, яку відіграли іноземці у цьому виді спорту в містах Донбасу на межі XIX-XX ст. Аналіз етнічної складової учасників фізкультурно-спортивного руху у дорядянських містах регіону свідчить про значну строкатість – англійці, німці, чехи, євреї, українці, росіяни, поляки, греки, болгари тощо, що підтверджує товариські міжетнічні відносини на побутовому рівні [42]. Так, одними з перших свою команду оформили робітники заводу «Нікополь» у м. Маріуполі на чолі з чехом Стефаном Красовським,

побудованого недалеко від станції Сартана французьким «Нікопольсько-Маріупольським гірничо-металургійним союзом» [43].

На початку ХХ ст. у місті було вже декілька футбольних команд: «Перша Маріупольська», «Друга Маріупольська», «Порт», «Провіданс», «Біржа». Мали свої команди також учні чоловічої гімназії, реального училища, міського училища, солдати 24 запасного піхотинського полку, що базувався у місті. Нерідкими були зустрічі з футболістами Одеси, Катеринослава, Харкова, Юзівки. У 1910 р. команда «Нікополь» брала участь у щорічному Кубку 5 приморських міст (Маріуполь, Бердянськ, Таганрог, Феодосія, Керч) [44].

У Бахмуті гурток футболістів був створений у 1911 р. за ініціативою О.Зуєва, проте після від'їзду керівника секції з міста почався спад у його роботі. Згодом на основі цього спортивного об'єднання вдалося створити «Бахмутський гурток любителів спорту», а у 1914 р. «Товариство фізичного розвитку». Футболісти Бахмута зустрічалися з командами Костянтинівки, Слов'янська, Краматорська та ін. [45].

Весною 1912 р. викладач Бахмутської чоловічої гімназії ім. імператора Миколи II Олександр Григорович Роменський зі своїми учнями побудував футбольне поле у 4 км від Бахмута. Газета «Бахмутский листок» від 24 квітня 1912 р. писала: «Во главе этого дела для гимназистов стоял «сокол» Роменский. Горячо взялся он за футбол и требуется ему пожелать, чтобы благотворно это отражалось на развитии учеников». У тому ж році у Бахмуті організована й футбольна команда «Спартак», котра влітку обіграла у Слов'янську місцеву команду з рахунком 3:1. Інша газета «Донецьке слово» відмічала, «что дружный и стремительный натиск бахмутских форвардов и хавбеков все время держал мяч на стороне славянцев». Незабаром на полі «Бахмутського клубу любителів спорту» відбувся відповідальний матч, котрий завершився нічиєю. 15 серпня 1913 р. у Бахмуті збірна міста розгромила команду Микитівського «Північного рудника» з рахунком 9:1. Під час Першої світової війни розвиток фізкультурно-спортивного руху помітно призупиняється, проте говорити про остаточну його ліквідацію не можна. Звичайно, значно змінився склад команд, змагання стали нерегулярними, проте у футбол продовжували грати. Особлива увага приділялася благодійницьким матчам на користь постраждалих та ін. [46].

Ще одним не менш цікавим видом спорту було спортивне полювання. Так, у 1909 р. вслід за «Юзівським товариством полювання» було відкрито маріупольське товариство полювання «Спорт». Декілька мешканців Маріуполя виступили засновниками «Товариства любителів шахматної гри». Водні види спорту у досліджуваній час у містах Донбасу були розвинуті слабо. Лише в Маріуполі до 1910 р. відбувалося поширення учнівського водного спорту [47]. Збереглися відомості про маріупольського плавця Айвазі та команду гребців при Маріупольській Олександрівській чоловічій гімназії. Також згадується про зимовий каток на о. Ломаха та яхт-клуб у м. Маріупол [48].

Таким чином, період кінця ХІХ – початку ХХ ст. характеризувався підвищенням інтересу до занять фізичною культурою та спортом. За короткий строк спорт став невід'ємною частиною культурного життя як у містах Донбасу, так і в цілому по Україні, започаткувавши основи фізкультури та спорту у їх сучасному розумінні. Перспективою у розробці теми є дослідження розвитку жіночого спорту у містах Донбасу на межі ХІХ-ХХ ст.

Література

1. Дорошенко Е.Ю., Потапова Л.В. Развитие физической культуры в Украине (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): Навч. посібник для студ. вузів. – Запоріжжя, 2003; Історія фізичної культури : Навч. посібник / С.М. Філь, О.М. Худолій, Г.В. Малка; за ред. С.М. Філя. – Х., 2003.
2. Деметр Г.С. Очерки по истории отечественной физической культуры и олимпийского движения. – М., 2005; Голощапов Б.Р. История физической культуры и спорта: Учеб. пос. для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М., 2002.
3. Лях-Приходько О.О. Сокольський гімнастичний рух у Російській імперії наприкінці ХІХ – початку ХХ століття (на матеріалі території сучасної України): Автореф. дис. на здобуття ступеню кандидата наук з фізичного виховання і спорту (24.00.02). – К., 2011. – 21 с.
4. Вербицький В. А. Развитие физкультуры і спорту в навчальних закладах Півдня України // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв, 2008. – Вип. 2. – С. 116-121.
5. Мармазов Р. Л. Физкультурно-спортивное движение в Донбассе (конец ХІХ – нач. ХХ вв.) // Новые страницы в истории Донбасса: Кн. 4 / Сост. З.Г. Лихолобова. – Донецк, 1995. – С.69-76.
6. Гальченко О. М. Фізкультурно-спортивний рух у Донбасі (1917-1930): Дис. на здобуття ступ. к.і.н. (07.00.01). – Донецьк, 2008.
7. Стуканов С. Історія футболу на Донеччині (початок ХХ століття – 1941 р.): Магістерська робота / Донецький національний університет. – Донецьк, 2006; Поберий І. А. Велоспорт в Донбассе: Донецк, 2008; Бабешко А. А., Левицкий М. Ю. Донецкий футбол. ХХ век. История, статистика, фотографии. – Донецк, 1998; та ін.
8. Вербицький В. А. Вказ. праця. – С. 116.
9. Гальченко О. М. Вказ. праця. – С. 267
10. Гальченко О. М. Вказ. праця. – С. 54.
11. Мармазов Р. Л. Вказ. праця. – С. 69.
12. Вострокнутов Л. Д. Фізична культура в Україні з часів Київської Русі до початку ХХ ст.: соціально-нормативний аспект. – Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юридичних наук (12.00.01). – Х., 1999. – С. 11.

- 13.Поберий И. А. Вказ. праця. – С. 62.
- 14.Мармазов Р. Л. Вказ. праця. – С. 69-70.
- 15.Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI в. / Р.П.Бажко, Т.Ю.Були, Н. Н. Гашененко и др. – Мариуполь, 2006. – С. 129.
- 16.Мариуполь // Русский спорт. – 1914. – 25 мая. – № 21.
- 17.Поберий И. А. Вказ. праця. – С. 76.
- 18.Столбов В.В., Чудинов И.Г. История физической культуры: Учеб. пособие. – М., 1962. – С. 99.
- 19.Спортивная хроника // Русский спорт. – 1915. – № 18.
- 20.Мармазов Р. Л. Вказ. праця. – С. 71.
- 21.Чаплинский Л. Русские замечательные атлеты // Геркулес. – 1913. – № 10.
- 22.Спортивная хроника // Русский спорт. – 1914. – 9 марта. – № 10. – С. 23.
- 23.Мармазов Р. Л. Вказ. праця. – С. 72-73.
- 24.Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI в. ...– С. 129.
- 25.Игнатъев Ф. Гигиена и история физических упражнений. – СПб, 1869. – С. 31.
- 26.Зеликсон Е.Ю. Очерки по истории физической культуры в СССР. – М., 1940. – С. 113.
- 27.История физической культуры и спорта: Учеб. для ин-тов физ.кул. /Под ред. В. В. Столбова. – М., 1983. – С. 161.
- 28.Лях-Приходько О.О. Вказ. праця. – С. 7, 9.
- 29.Кізченко В. І. З історії розвитку спорту на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) // Українській історичний журнал. – 1980. - № 7. – С. 97.
- 30.Татаринов С. Из истории образования в Бахмуте // Рідний край. – № 2-3. –Ч. 1. – Донецьк, 1997. – С.8.
- 31.Мармазов Р. Л. Вказ. праця. – С. 74.
- 32.История Бахмута-Артемовска: Краткий очерк / А. Рева, С.Татаринов, М. Абрамов. – Артемовск, 1996. – С. 53.
- 33.Мариуполь // Сила и здоровье. – 1911. – № 15. – С. 669.
- 34.Вербицкий В. А. Вказ. праця. – С. 121.
- 35.Лесгафт П. Руководство по физическому образованию детей. – Ч. 1. – СПб, 1912. – С. 255-256.
- 36.История физической культуры и спорта... - С. 161.
- 37.ДАДО. – ф. 33. – Оп. 1., спр. 2., арк. 44.
- 38.Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI в. ...– С. 129.
- 39.Вострокнутов Л. Д. Вказ. праця. – С. 12.
- 40.Балакін М.М., Михайлов М. І. Футбол України. – К., 1968. – С. 6-7.
- 41.Кізченко В. І. Вказ. праця. – С. 99.
- 42.Мармазов Р. Л. Участие представителей различных этнических групп в процессе формирования физкультурно-спортивного движения в Донбассе (конец XIX – нач. XX вв.) // Донбасс и Приазовье. – Донецк, 1993. – С.90-91.
- 43.Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI в. ...– С. 129.
- 44.История городов и сел Украинской ССР. Донецкая область. – К., 1976. – С. 392.
- 45.Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI в. ...– С. 129.
- 46.Мармазов Р. Л. Физкультурно-спортивное движение в Донбассе (конец XIX – нач. XX вв.) ... – С. 76.
- 47.Ученический водный спорт в Одесском учебном округе. – Одесса: Тип. Е.И. Фесенко, 1910. – С. 47.
- 48.История Бахмута-Артемовска ... - С. 54-55.

УДК 930.2

ОСМИСЛЕННЯ ЖИТТЄВОЇ РЕАЛЬНОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА ОЛЕКСАНДРОВИЧА КУЛІША

Д.А. Кондратьєва, Темірова Н.Р

Резюме. Метою даного дослідження є комплексний аналіз і узагальнення наявного друкованого, й виявленого вперше матеріалу, що дає можливість з нових позицій об'єктивно розглянути питання пов'язані з науковою діяльністю та життєвими перипетіями Пантелеймона Куліша. Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові принципи пізнання та вивчення суспільних процесів і явищ. Це, насамперед, принцип історизму, який вимагає кожне явище(у нашому випадку життя та творчість Пантелеймона Куліша) розглядати як процес становлення та розвитку особистості з урахування конкретно-історичної ситуації у взаємозв'язку з іншими процесами (політичними, соціальними, економічними).

Ключові слова: П.Куліш, історичний романтизм, кулішезнавство.

Пантелеймон Куліш належить до тих діячів, які, будучи багатогранно обдарованими, зробили величезний внесок у розвиток літератури, мистецтва, мови, науки та української культури загалом. Він був істориком, поетом, драматургом, літературознавцем, критиком, фольклористом, прозаїком, педагогом, видавцем, громадським діячем. Як творчість, так і громадська діяльність П.Куліша неоднозначна і суперечлива. «Наділений великим талантом, але ще більшою амбіцією, Пантелеймон Куліш протягом свого довгого життя переходив найрізноманітніші зміни, топтав найрізноманітніші сліди, виступав у найрізноманітніших ролях і полишив по собі багату літературну спадщину, в якій об'єктивно, було багато